

С. І. КОТ (*Київ*)

НОВІ ДОКУМЕНТИ ПРО ДОЛІЮ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ, ПЕРЕДАНИХ З МУЗЕІВ РСФРР НА УКРАЇНУ

Понад два століття історично-культурні реліквії українського народу вивозилися до Москви і Петербурга — столиць Російської імперії. Початок цьому процесу був покладений ще Петром I. Зокрема, відомий його указ про вилучення з арсеналів міст Києва і Батурина захоплених «у султанов турецьких и у королей польського и свейского на боях» гармат, які мали «в Москві в новостроенном Цехаузе для памяти и на вечную славу поставить». А 1707 р. Йому були відіслані монети зі скарбу, знайденого в Києві¹. Розгромивши Запорозьку Січ, Катерина II наказала перевезти до Петербурга в якості трофеїв козацькі пропорі і зброю, а військову скарбницю прилучити до казні. Тоді ж князь Потьомкін вирішив розграбувати січову церкву. Та особливо значних масштабів вивезення історично-культурних цінностей з України набуло в XIX ст., коли увагу громадськості та науковців привернули давньослов'янські та давньоруські старожитності й скарби.

Невдовзі після жовтневого перевороту, 16 листопада 1917 р., РНК РСФРР розглянула питання про передачу українському народові його історичних реліквій і оголосила заяву, за якою передача мала відбутися після консультацій з Центральною Радою². Однак вже 1 грудня 1917 р. у постанові РНК РСФРР «Про передачу трофеїв українському народові» зазначалося, що переговори про строки і порядок передачі реліквій будуть вестися виключно з українською фракцією ВЦВК³.

Коли і яким чином ця постанова була втілена в життя? Які саме історичні та культурні реліквії були передані Україні і яка їх доля? Протягом декількох десятиріч ці питання хвилюють істориків і музеєзнавців, широку громадськість України. Проте перша грунтовна публікація з даної проблеми побачила світ лише на початку 70-х років. У статті В. О. Сидоренка на основі ретельного вивчення архівних джерел, фондів музеїв установ України, Москви і Ленінграда переконливо доводилося, що передача культурних цінностей з музеїв РСФРР на Україну відбулася протягом 1930—1932 рр. З цією метою була створена Паритетна комісія, до якої увійшли представники Всесоюзної академії наук, Головнауки та Третьяковської галереї, від УССР — представники Українауки, музеїв установ Києва та Одеси. На підставі ухвал згаданої Комісії вже 1930 р. з Оруженої палати в Москві Україні було передано два козацьких пропорі, напрестольний хрест та свангеліє Петра Калнишевського, з Державної Третьяковської галереї — 14 картин відомих художників. Наступного року з Державного історичного музею у Москві за різними актами було передано 57 одиниць зберігання з розділів «Рукописі» та «Побутова ілюстрація» (зокрема 25 красивідів Києва художника М. М. Са-

жина), зразки тканин, 11 археологічних комплексів, визолочені булавами, прикрашенню смальтою. Та особливо багато експонатів (1771 од. зб.) 31 січня 1932 р. прийняв з фондів Державного Ермітажу представник Наркомосвіти України К. Г. Червяк. Серед них стародавні скарби, в різний час знайдені на Україні (457 од. зб.), знахідки в курганах (8 од. зб.) та випадкові знахідки коштовних речей (41 од. зб.), експонати еліно-скіфського відділу (1190 од. зб.), 12 козацьких прапорів (з 14 описаних раніше М. О. Макаренко), портрети гетьманів, літографії, гравюри, графічні твори, зразки прикладного мистецтва тощо⁵.

Однак подальша доля переважної більшості цих раритетів залишалася невідомою. Їх сліди загубилися у трагічні роки Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр. Нещодавно виявлені у фондах ЦДАВО України нові документи дозволяють відновити деякі сторінки історії, пов'язані з втраченими культурними цінностями українського народу та спробами їх розшукувів.

У фонді Міністерства культури УРСР (Ф. 5116) зберігається копія доповідної записки начальника Державної інспекції по охороні пам'яток історії та мистецтва Міністерства культури УРСР О. Вікторова на ім'я секретаря ЦК КПУ І. Д. Назаренка, у якій повідомляється про наслідки розслідування обставин передання та з'ясування подальшої долі повернутих в Україну пам'яток (оп. 10, спр. 16, арк. 61—65). Документ не датований. Зберігається серед матеріалів 1953 р., пов'язаних з підготовкою до відзначення 300-річчя Переяславської ради, що дозволяє встановити орієнтовний час його написання. Із змісту документа випливає, що історичні та культурні цінності, передані в Україну на початку 30-х років, зосереджувалися переважно у тодішній столиці республіки м. Харкові — в Харківському історичному музеї ім. Г. С. Сковороди, Харківській державній картинній галереї та Державній галереї творів Т. Г. Шевченка. Під час війни фонди історичного музею майже повністю були втрачені. Розграбованою та знищеною виявилася й переважна частина фондів Харківської картинної галереї. Проте деякі експонати цих музеїв та фонди Державної галереї творів Т. Г. Шевченка все ж вдалося евакуювати до східних районів СРСР. Серед них були й пам'ятки, отримані Україною з музеїв РСФРР. У доповідній записці наводяться дані про місцезнаходження окремих з них.

Деталізувати обставини подій Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр. пов'язані з історією харківських музеїв дозволяють інші документи ЦДАВО України, що зберігаються у фондах Міністерства культури УРСР, Наркомату освіти УРСР (Ф. 166), Управління в справах мистецтв при РНК УРСР (Ф. 4763), Комітету в справах культурно-освітніх установ при РНК УРСР (Ф. 4762). Частина з них наводиться у даній публікації (док. № 2—8).

З початком війни гостро постало питання про екстрений вивіз з прифронтових районів країни у глибокий тил історичних та культурних цінностей. За вказівкою Ради по евакуації був опрацьований загальний план евакуації музеїв СРСР. Ним передбачалося, що фонди музеїв, які підлягали вивезенню, мали поділятися на 3 групи залежно від їх історичної та художньої цінності, що визначало першочерговість відправки. Керівництво евакуацією центральних та республіканських музеїв покладалося на музейні відділи наркомосвіт та управління у справах мистецтв союзних республік, а музеїв обласного та районного значення — на місцеві відділи народної освіти, управління в справах мистецтв, відомчі організації¹.

На жаль, на практиці розроблена система евакуації музеїв далеко не завжди спрацьовувала належним чином. Одним з трагічних прикладів

її провалу стала доля музеїв м. Харкова. Передусім привертають увагу запізнілі строки початку вивезення музеїв міста, що здійснювалося вже за складних воєнних обставин, у лічені дні перед захопленням Харкова німецькою армією. Очевидною була й безпорадність та безправність відповідальних працівників Наркомосвіти УРСР і Управління в справах мистецтв при РНК УРСР, які практично не мали змоги реально впливати на хід евакуації музеїв цінностей, і не уявляли чітко — куди і як треба вивозити музеї. Крім того, високопоставлені партійні, радянські та військові керівники виявилися абсолютно байдужими до долі унікальних історично-культурних цінностей. Своєю бездіяльністю вони приекли їх на розграбування та знищення. Отже, справа евакуації музеїв Харкова була повністю перекладена на плечі їх працівників.

Такі висновки переконливо підтверджуються копією доповідної записки директора Харківської державної картинної галереї П. В. Кривня до Комітету в справах мистецтв при РНК СРСР, де пояснюються обставини евакуації її фондів (ЦДАВО України.— Ф. 4763, оп. 1, спр. 2.— Арк. 39—40 зв.; див.: Док. № 2). Документ не датовано, але наявність у справі пов'язаних з ним інших матеріалів, дозволяє визначити орієнтовним терміном його написання кінець січня — люття 1942 р. За свідченням П. В. Кривня, співробітники галереї вчасно підготували до евакуації понад 39 тис. експонатів, які були упаковані в 54 ящиках. Крім того, у приміщені галереї перебували експонати Державної галереї картин Т. Г. Шевченка та київського Центрального музею Т. Г. Шевченка. Підготовка до евакуації завершилася ще в серпні 1941 р., але всі звернення музейних працівників до відповідальних інстанцій щодо своєчасного вивезення культурних цінностей не мали наслідків. Більше того, колектив галереї був звинувачений у «планічних настроях». Наприкінці вересня П. В. Кривень наважився надіслати до обкому КП(б)У відчайдушного листа. Звертаючись за допомогою до першого секретаря обкому О. О. Єпішева, він, зокрема, писав: «Цей факт є нечуваням в історії ігноруванням народної духовної культури... Ми не можемо допустити, щоб не знайшлося можливості вивезти з Харкова ці цінності»⁶. Але й цього разу не було вжито жодних практичних дій для врятування музейних фондів. Без відповіді залишалася й телеграма П. В. Кривня до голови Управління в справах мистецтв при РНК СРСР М. Храпченко.

Фактично самотужки директор галереї домігся надання одного (змість 3—5) вагону-теплушкі залізничниками за умови негайног завантаження. 1 жовтня 1941 р. у глибокий тил була відіслана лише незначна частина експонатів галереї (4,4 тис.), що вмістилися у 28 ящиках і двох великих тюках. Разом з ними було евакуйовано 1177 експонатів Державної галереї творів Т. Г. Шевченка та понад 500 експонатів Центрального музею Т. Г. Шевченка⁷.

Та поневіряння музейних працівників на цьому не закінчилися. Виявилося, що всупереч виданим їм посвідченням про відрядження, в кінцевому пункті призначення — м. Красноярську — українські музеї ніхто не чекав. Їх переправили в м. Абакан, де появі музейних фондів з Харкова також була несподіваною. Унікальні реліквії були розміщені в непридатному для цього приміщенні. Викликана за ініціативою П. В. Кривня комісія Комітету в справах мистецтв при РНК СРСР на чолі з директором Державного музею західного мистецтва І. М. Оськіним 24 січня 1942 р. визнала неприпустимим подальше зберігання харківських музеїв в Абакані й ухвалила перевезти їх до Новосибірська та розмістити разом з фондами Третьяковської галереї⁸. На жаль, у висновках комісії вся вина за неповну евакуацію фондів Харківської картинної галереї покладалася особисто на П. В. Кривня, хоч порівняно з іншими українсь-

кими художніми музеями він врятував чи не найбільше експонатів. Його було звільнено з посади директора.

Та особливо трагічними були обставини евакуації Харківського історичного музею ім. Г. С. Сковороди. На початку жовтня 1941 р. для евакуації його фондів і фондів Центрального музею революції УРСР було надано два вагони. Їх завантаженням керували, відповідно, І. Яблочник та С. Компанієць — директори музеїв. Із фондів історичного музею, що налічували близько 100 тис. експонатів, для вивезення були обрані лише вироби з дорогоцінних металів та інші коштовності, колекції медалей та монет, деякі археологічні та етнографічні збірки, прапори, твори живопису тощо. 2 жовтня 1941 р. ешелон вирушив з Харкова. Та вже 10 жовтня о десятій годині ранку на станції Олексіївка Білгородської області він потрапив під бомбардування. Прямим влучанням німецької авіабомби один з вагонів з пам'ятками був повністю знищений. Загинули і директори обох музеїв. Деякі предмети старовини та твори мистецтва, за розпорядженням військового коменданта станції, були зібрани бійцями винищувального батальйону й відіслані до Уфи. Залишки обох музеїв містилися у 8 ящиках. Значна частина з них, як згодом виявилося, була пошкодженою, «перетворилася у безформну масу»⁹.

Архівні документи переконливо свідчать, що під час перебування в евакуації, залишки вивезених раритетів Харківського історичного музею зазнали нових втрат. Вони прибули до Уфи без супроводу, в розтрощених вагонах і декілька місяців простояли в тушику під дощем та мокрим снігом. За свідченням працівників Уфімського держбанку, багато картин та інших пам'яток були розкидані біля вагонів, значна частина історичних та культурних цінностей виявилася розкраденою (див.: Док. № 4). Але завдяки зусиллям банківських працівників 27 грудня 1941 р. частина експонатів все ж попала на зберігання до Башкирського художнього музею, а частина залишалася в приміщені банку. Проте під час інвентаризації експонатів, що протягом 1941—1944 рр. зберігалися в Уфімській конторі Держбанку СРСР, було зафіксовано недостачу 19 кг 165 гр срібла. Це зазначається в одному з актів інвентаризації майна Харківського історичного музею, складених 1944 р. Вони наводяться у даній публікації повністю (див.: Док. № 6—8). Матеріалів розслідування цих фактів не виявлено.

1944 р. співробітниця Харківського історичного музею Л. Ткаченко перевезла залишки евакуйованих фондів з Уфи до Києва. До Харківського історичного музею вони потрапили 5 листопада 1944 р. Реєстр реевакуйованих пам'яток не зберігся. Деякі з експонатів були реставровані протягом 80-х років. Серед них вдалося ідентифікувати давньоруські срібні браслети і колти зі скарбу, знайденого 1908 р. в с. Стара Буда Звенигородської волості Київської губернії, що 1932 р. були передані з фондів Державного Ермітажу до історичного музею в Харкові¹⁰. Протягом 1944 р. були реевакуйовані й фонди художніх музеїв міста.

Яка ж доля спіткала музейні цінності, що не були евакуйовані з Харкова? За свідченнями співробітників музеїв, зафіксованими в актах збитків, звітах про роботу музеїв у перші роки після визволення міста, музейні цінності розграбували німецькі загарбники. З історичного музею ім. Г. Сковороди вони вивезли 17 автомашин з експонатами, а все, що лишилося, 18 серпня 1943 р. спалили перед відступом разом з будинком музею¹¹. Пограбуванням картинної галереї керували працівники мюнхенської Пінакотеки і берлінського музею. До Німеччини були відправлені 1109 картин російських і українських художників, 20 картин і 219 ескізів західноєвропейських майстрів XV—XIX ст., 332 вироби декоративно-прикладного мистецтва¹². Можливо, кількість пограбованих експонатів

галереї була дещо іншою, ніж вказується в акті про збитки, завдані німецькими загарбниками, через віднесення до них експонатів, доля яких невідома. Але в цілому факт пограбування галереї підтверджується й німецькими документами, за якими її фонди разом з фондами художніх музеїв Києва були розміщені в маєтках Ріхау і Вільденгоф у Східній Пруссії¹³. 18 серпня 1943 р. приміщення галереї було спалене німцями разом з цінностями, що залишилися в ньому¹⁴.

Згідно із звітом Харківського історичного музею за 1945 р., в серпні цього року музею були повернуті експонати, вивезені нацистами до м. Цеденін, що розташоване в 45 км південніше Берліна. Переважно це зразки кераміки й посуду зі Старо-Салтівського могильника, Донецького городища, інших пам'яток Харківщини — всього 98 експонатів¹⁵. Доля інших цінностей музею, як і експонатів Харківської галереї, пограбованих окупантами під час війни, поки що не з'ясована. Пошуки відповідних документів продовжуються.

¹ Разгон А. М. Охрана исторических памятников в России / (XVIII в.— перв. пол. XIX в.) // Очерки истории музеиного дела в СССР.— М., 1971.— Вып. 7.— С. 301.

² Аркас М. История України-Русі.— К., 1990.— С. 357.

³ Сидоренко В. О. З історії обміну культурними цінностями між РРФСР та Україною // Укр. іст. журн.— 1972.— № 2.— С. 67.

⁴ Культурне будівництво в Українській РСР: Зб. документів.— К., 1959.— Т. 1.— С. 8—9.

⁵ Сидоренко В. О. Зазн. праця.— С. 68—69.

⁶ ЦДАВО України.— Ф. 4763, оп. 1, спр. 2.— Арк. 41.

⁷ Там само.— Арк. 33—34, 41—42.

⁸ Там само.— Арк. 33—35 об.

⁹ Там само.— Ф. 166, оп. 11, спр. 502.— Арк. 9, 108; Ф. 5116, оп. 10, спр. 16.— Арк. 63; Мінкультури О. Дол кладу // Культура і життя.— 1989.— 10 вересня.

¹⁰ Мінкультури О. Зазн. праця.

¹¹ ЦДАВО України.— Ф. 5116, оп. 10, спр. 16.— Арк. 63; Ф. 4762, оп. 1, спр. 15.— Арк. 33; Ф. 4762, оп. 1, спр. 144.— Арк. 53.

¹² Там само.— Ф. 4763, оп. 1, спр. 15.— Арк. 73—182.

¹³ Преступные цели — преступные средства: Документы об оккупационной политике фашистской Германии на территории СССР. 1941—1945.— М., 1963.— С. 296.

¹⁴ ЦДАВО України.— Ф. 4762, оп. 1, спр. 144.— Арк. 53.

¹⁵ Там само.— Арк. 41—42.

№ 1*

[1953 р. Київ]

Секретарю Центрального Комитета КП Украины
товарищу Назаренко И. Д.

Выполняя Ваше указание о розыске реликвий украинского народа, переданных Украинской ССР — Российской Советской Федеративной Социалистической Республике, мною установлено:

1. Распоряжение Рабоче-Крестьянского правительства от 16 декабря 1917 года «О передаче трофеев украинскому народу» в 1917 году не выполнено.

В декабре 1917 года за получением ценностей прибыли представители буржуазно-националистической контрреволюционной Центральной Рады.

Советское правительство отказалось в выдаче реликвий украинского народа представителям Центральной Рады, перенесло сроки передачи и обусловило, что выдачу ценностей произвести только по договоренности Центрального Исполнительного Комитета Украины.

Архивными документами и подтверждением ряда музеиных работ-

* Оригинальную документа, що публікуються, збережено.

ников установлено, что большое количество ценностей Российской федерация передала Украине в 1932 году.

Если среди архивных документов 1925—1930 гг. совершенно отсутствуют какие-либо материалы о получении реликвий украинского народа, то в делах Народного Комиссариата просвещения УССР обнаружена копия мандата от 16.XII 1931 г. № 701-13 на имя представителя Наркомпроса УССР — Начальника музеиной группы отдела науки Червяка, в котором говорится, что ему доверяется получить культурные ценности из музеев Москвы и Ленинграда на основании списков, рассмотренных паритетной комиссией и утвержденных Наркомом просвещения РСФСР. В этом же мандате Наркомпрос УССР просит выделить из фондов русского музея материалы об Украине и Западной Украине.

В делах за 1932 г. обнаружено постановление Заместителя Наркома просвещения УССР по докладу заместителя начальника отдела науки Наркомпроса об работе паритетной комиссии по возвращению культурных ценностей из РСФСР и УССР.

В делах Харьковского исторического музея имеется письмо директора Эрмитажа т. Артамонова от 3 марта 1953 г., в котором он запрашивает музей, нет ли у них экспонатов не вошедших в акт от 31 января 1932 года на переданные музеям Украины ценности по решению паритетной комиссии. В Харьковском тресте «Донбассэнергомонтаж» работает архивариусом гражданка Данковская Раиса Сергеевна, которая с 1920 по 1929 гг. была директором Всеукраинского Исторического музея Слободской Украины им. Сквороды. Гр-ка Данковская утверждает, что с 1920 по 1929 г. никаких ценностей Харьковский музей не получал.

В Харьковском художественном институте работает преподавателем художник т. Беседин С. Ф., который с 1929 по 1938 г. работал художником Всеукраинского исторического музея Слободской Украины. Тов. Беседин сообщил, что до 1932 г. музеи Харькова никаких ценностей не получали. В 1931 г. была создана паритетная комиссия, которая произвела отбор и обмен ценностями между РСФСР и УССР.

В 1932 году было получено очень много ценностей, среди которых были: знамена, бунчуки, булава и сабля Богдана Хмельницкого, бывшие казацкие вещи, много живописи, графики и документов.

Научный работник Харьковского исторического музея т. Назаренко рассказала, что до Великой Отечественной войны в экспозиции и фондах было много казацкого оружия, среди них сабля и булава Богдана Хмельницкого, знамена, перначи, бунчуки, бытовые вещи, много картин и акварелей, казацкая и крестьянская одежда и документы. Во время Великой Отечественной войны музейные ценности не были эвакуированы. В 1943 г. немецко-фашистские захватчики вывезли из музея 17 автомашин экспонатов, а здание и все остальные ценности сожгли. Об этом рассказывает бывший научный сотрудник фондов музея гр-ка Столбина Н. Л. и другие. Харьковский исторический музей эвакуировал только экспонаты из драгоценных металлов, но на ст. Алексеевка в 1941 г. во время бомбардировки в вагон попала авиабомба. Директор музея был убит, а ценности уничтожены, сохранилась лишь незначительная их часть.

Таким образом, можно считать установленным, что Российская Советская Социалистическая Республика передала в 1932 г. Украине принадлежавшие ей музейные ценности, которые были переданы Всеукраинскому историческому музею им. Сквороды в г. Харькове.

В 1932—1933 гг. по указанию Центрального исполнительного Комитета и Народного Комиссариата просвещения были переданы произведения искусства (живопись, графика, скульптура) Харьковскому художественному музею и музею Т. Г. Шевченка.

В годы Великой Отечественной войны эти музеи эвакуировали свою ценность и спасли их от уничтожения.

Из возвращенных ценностей РСФСР Украине в настоящее время остались:

- a) *В Харьковском историческом музее:*
1. Знамя запорожских казаков 17 в.
2. Картина художника Ланского — Князь Черниговский в ставке хана.

3. Потир (небольшая ваза). Золотая работа 1686 г., принадлежавшая гетьману Самойловичу.

4. Колты золотые — периода Киевской Руси.
5. Бляшки золотые — периода Скифского времени.
6. Церковная утварь из серебра и др.
7. Головка обгоревшей гетьманской булавы.

- b) *В Харьковском музее украинского искусства:*
1. Коллекция рисунков акварелей художника Л. М. Жемчужникова в количестве 350 шт., среди которых имеются произведения К. П. Брюлова, А. О. Орловской, Л. М. Жемчужникова, Л. Ф. Лагорио.

Живопись:

1. Лосенко А. П. «Авељ».
2. Боровиковский В. Л. «Портрет Павла І».
3. Репин И. Е. «Запорожцы пишут письмо турецкому султану» и другие.

В Киевском музее Т. Г. Шевченко:

1. Портрет Жуковского — работа художника Брюлова — за вырученные деньги от продажи был выкуплен Т. Г. Шевченко.
2. Портрет Т. Г. Шевченко — работы художника Крамского.
3. Картины, гравюры, рисунки Т. Г. Шевченко.
4. Документы о Шевченко.

Начальник Государственной инспекции
по охране памятников истории и искусства
Министерства культуры Украинской ССР

ЦДАВО України.— Ф. 5116, оп. 10, спр. 16.— Арк. 61—65. Копія.

A. Викторов

№ 2

[1942 р. Новосибірськ]

Комитету по делам искусств
при СНК СССР

Докладная записка
директора Украинской народной галереи
Кривень П. В.

На предложение Главного Управления учреждениями изобразительных искусств Комитета по делам искусств при СНК СССР, а также предложение Комиссии, посланной Комитетом в г. Абакан, для исследования состояния вывезенных из Харькова художественных ценностей, в данной докладной записке даю краткое изложение условий и порядка эвакуации художественных музеев гор. Харькова.

Уже в начале текущей Отечественной войны дирекция галереи, наряду с проведением оборонных мероприятий в здании галереи, предприняла меры к эвакуации экспонатов галереи. Предполагалось эвакуировать все ценности 1-й и 2-й категории, как экспозиционный материал, что составляло до 39 000 экземпляров живописи, графики, производственных

прикладных украинских народных искусств. По ориентировочным расчетам для эвакуации этого количества необходимо было 5 вагонов. Дирекция галереи обратилась к местным организациям и Украинскому управлению искусства, находящемуся в то время в г. Харькове, за получением указаний об эвакуации и получением указанного количества вагонов, но за это обращение местные организации обвинили дирекцию в панических настроениях, а Украинское управление искусства не только не дало указаний об эвакуации галереи, а выразило неудовольствие, что дирекция галереи обращается к нему по этому вопросу. Зам. начальника управления тов. Пащенко А. С. и также начальник тов. Компаниец Н. П.. буквально избегали разговаривать с представителями Харьковских музеев по делам эвакуации. Все же, несмотря на это, можно сказать нелегальным путем, проводилась в галерее подготовка к эвакуации. В первой половине августа были изготовлены ящики для упаковки, а к концу августа была закончена упаковка намеченных к эвакуации ценностей.

Всего было упаковано 54 ящика: живописи 1-й и 2-й категории 3264 экземпляра, гравюр, рисунков и акварелей 1-й и 2-й категории 30 301 экспонат, прикладных искусств (керамики) 1500 экспонатов. Кроме того, было упаковано Украинское народное искусство (ковры, вышивки, ткани) в количестве 25 тюков до 4200 экспонатов. Были также подготовлены к эвакуации все инвентарные книги и наиболее ценные научные архивные материалы. Наиболее ценные экспонаты упаковывались в порядке первых последующих №№ ящиков с тем, чтобы на случай недополучения требуемого количества вагонов можно было вывезти хотя бы наиболее ценных произведений искусства.

После того, как было заявлено представителями организаций, проводивших эвакуацию, что галлерее 5 вагонов не будет представлено, дирекция галереи предъявила требование на представление 3-х вагонов, рассчитывая вместить в них упакованный материал. Однако шли дни и недели, а вагоны не представлялись. Эвакуировалось большинство харьковских учреждений. Представляли вагоны для различного имущества учреждений (мебель, инвентарь), а для эвакуации ценностей искусств вагонов не давали. 20-го сентября была объявлена эвакуация из Харькова населения. Фронт приближался к Харькову, который подвергался беспрерывной бомбардировке. Работники Украинского управления искусств, отвечающие за сохранность народных ценностей искусства, бездействовали по части эвакуации этих ценностей. Вся их деятельность в этом направлении заключалась лишь в том, что были выданы директорам музеев командировочные удостоверения на сопровождение музейных материалов, но без вагонов.

Когда мною был задан тов. Пащенко вопрос — существует ли план эвакуации? Имеются ли решения по этому вопросу правительственные органов? Куда должны быть эвакуированы харьковские музеи? Тов. Пащенко назвал Уфу, затем через несколько дней ответил, что харьковские музеи будут направлены в Иркутск, а удостоверение командировочное выдал в Красноярск. Из этого я вынес заключение, что Украинское управление искусств не имело никакого плана эвакуации не только харьковских, а и всех украинских музеев, не имело никакого правительственного решения по этому вопросу.

25 [сентября] эвакуировался из Харькова аппарат Управления искусств, выехал также из Харькова и тов. Пащенко, не обеспечив предварительно эвакуации музейных ценностей. В Харькове остались лишь тов. Ткаченко и т. Компаниец, который был занят другими делами по поручению Украинского правительства.

Оказавшись в положении абсолютной безучастности в деле эвакуации музейных ценностей, я обратился 24/IX — с личным письмом по этому вопросу к Г секретарю обкома КП(б) У, в котором просил оказать действие (копию письма при этом прилагаю).

На письмо я был вызван в обком КП(б) У к З-у секретарю тов. Максимову, который высказал мне лишь свое сочувствие. Тогда я обратился 27/IX — с телеграммой в Комитет Искусств Союза тов. Храпченко (копию телеграммы прилагаю). На мою телеграмму ответа из Комитета не последовало. Чтобы исчерпать все возможности, была приложена личная инициатива в получении вагонов в Управлении жел. дорог в конечном счете, с помощью Уполномоченного Наркомата Советского контроля, с помощью находившегося в то время в Харькове депутата Совета Союза тов. Корнейчука, и в результате каждого дневного обшивания порога мною и директором галереи Шевченко тов. Зориным у начальника Южных дорог, был дан один вагон для эвакуации двух галлерей: Украинской государственной картинной галереи и Галереи картин Т. Г. Шевченко.

Ст. Харков — Ливада 1/X — объявила нам о предоставлении вагона с предложением немедленной погрузки.

При отсутствии в то время в Харькове транспорта нужно было срочно погрузить вагон, иначе он был бы занят другой организацией. Были погружены лишь те ящики в количестве 28 штук, в которых находились наиболее ценные произведения художников, в количестве: живописи — 353, графики и акварели — 4087 и отдельные, наиболее характерные образцы украинского народного искусства в количестве 146-и экземпляров, а также все инвентарные книги. В тот же вагон, кроме экспонатов галереи картин Шевченко, было погружено 7 ящиков Киевского Центрального музея Шевченко. При этой поспешной суматохе мною были позабыты приготовленные наиболее ценные архивные научные материалы, каталоги и путеводители галерей, а также копии списков-спецификаций, погруженных в вагоны экспонатов. В Харькове остались неэвакуированными 34 600 экспонатов, из них живописи 1-й и 2-й категорий 2901, графики — 26 214, прикладных искусств (керамики) — 1400, украинских народных искусств — 4100. Поскольку командировочные удостоверения как мне, так и директору галереи Шевченко т. Зорину были выданы в г. Красноярск, пришлось адресовать вагон в Красноярск. Вагон сопровождали сотрудник Украинской галереи т. Яковенко, директор галереи картин Т. Г. Шевченко т. Зорин и его два сотрудника, а также один член семьи сотрудников галереи Шевченко.

Эшелон, в котором находился наш вагон был отправлен в направлении Курска, но вследствие разрушенных путей и мостов был возвращен в Харьков, после чего последовал в направлении Красного Лимана и ст. Лихой. Ж. д. линия, по которой следовал эшелон с нашим вагоном, подвергалась непрерывной неприятельской бомбардировке. Однако, наш вагон повреждений избежал, перегрузок в пути не было. По истечении месяца пути, 1-го ноября на ст. Петропавловск, я намеренно отстал от эшелона с тем, чтобы установить место пребывания утерянной мною, ранее эвакуированной из Харькова семьи, заранее договорившись с директором галереи Шевченко тов. Зориным и своим сотрудником тов. Яковенко об обеспечении охраны ценностей в дальнейшем пути следования вагона. Я рассчитывал догнать оставленный эшелон в пути до момента прибытия его на место, но от простуды в пути заболел и прибыл в Красноярск, когда вагон уже был отправлен из Красноярска в Абакан.

Для Красноярских организаций прибытие вагона с экспонатами украинских музеев было неожиданностью, так как никакой договоренности, или хотя бы предварительного извещения со стороны Украинского

Управления искусств не было. Поэтому помещения для размещения украинских музеев не оказалось и поэтому по устному распоряжению зам. председателя крайисполкома т. Старовойтова вагон был отправлен в г. Абакан и прибыл туда 14 ноября.

Для абаканских организаций прибытие украинских музеев было так же неожиданным. Соответствующего помещения для размещения прибывших материалов так же не оказалось и в г. Абакане, поэтому абаканским горсоветом было предоставлено помещение в жилом деревянном доме летчиков, в двух небольших комнатах рядом с кухней. Условия в этом доме для хранения ценностей были невозможными, никаких противопожарных оборудований не существует. Директор галлереи картин Т. Г. Шевченко т. Зорий, сразу же по прибытии в гор. Абакан, сложивши в комнате свои экспонаты, которая не закрывалась на замок, сразу же поступил на работу в областной отдел искусств. Мне при выезде из Абакана (в Томск) приходилось оставлять привезенные фонды галлереи под надзором одного сотрудника.

При прибытии 20 ноября в г. Абакан и убедившись в невозможности дальнейшего пребывания в таких условиях вывезенных ценностей, я уехал в г. Томск, чтобы доложить Комитету искусств об этих условиях и просить содействия о переводе их в другой город, где найдутся лучшие условия для их сохранения.

Директор Укр. к. г.

(Кривень)

ПДАВО України. — Ф. 4763, оп. 1, спр. 2. — Арк. 39—40 зв. Копія.

№ 3

Акт *

4 февраля 1942 года

в г. Уфа Башкирской АССР составлен настоящий акт
комиссией в составе:

1. Маслина А. И.— Зам. Председателя СНК Башкирской АССР.
2. Усманова — Секретаря обкома ВКП(б) БАССР.
3. Судакова — и. о. Начальника Управления по делам искусств.
4. Шаронова М. А.— Профессора, научного руководителя Киевского музея.
5. Казанской Л. В.— и. о. директора Уфимского художественного музея.
6. Иванова — Председателя УПО НКВД БАШ. АССР.
7. Масалкиной А. И.— Представителя Комитета искусств СНК СССР.
8. Пронина С. И.— Замдиректора Третьяковской галлереи.
9. Капцова Б. И.— Главного художника Третьяковской галлереи.

На основании специального задания Комитета по делам искусств при СНК СССР Комиссия произвела всестороннее обследование эвакуированных художественных ценностей, находящихся в г. Уфе, Уфимском художественном музее в следующем порядке:

1. Киевский музей Украинского искусства.
2. Киевский музей Русского искусства.
3. Киевский музей Западно-Восточного искусства.
4. Полтавский художественный музей.
5. Одесский музей западного искусства.

* Друкується в скороченому вигляді.

6. Одесский художественный музей русского искусства.

7. Курский художественный музей и картины Харьковского исторического музея [...].

Картины Харьковского Исторического музея прибыли без сопровождающего лица. Экспонаты не в ящиках, на все были составлены акты от 27 декабря 1941 года. Среди них картины художников Левицкого, Репина, Боровиковского, Маковского, Самокиша и др. Вследствие катастрофы, бомбежки в пути они были разбиты, смяты. Большая часть из них пришла в негодность, а часть нуждается в реставрации (см. прилагаемые выписки по акту).

Члены комиссии:

*А. Маслин, Усманов, Судаков, Шаронов,
Казанская, Масалкина, Пронин, Капцов*

ЦДАВО України.— Ф. 4763, оп. 1, спр. 2.— Арк. 6. Завірена копія.

№ 4

[1942 р. Уфа]

Выписка

из актов по приемке художественных ценностей
эвакуированных музеев

[...]

Харьков

Экспонаты художественным музеем получены 27 декабря 1941 г. из Уфимского Госбанка от представителей зам. управляющего Лугинина Д. Н. и зав. кладовой Госбанка Каташева П. В. в исключительно испорченном виде.

Со слов представителей Госбанка, вагоны, в которых находились картины, были разбиты, картины были выброшены, попали под дождь, долго валялись в сырости, частью были расхищены, очень небольшая их часть попала 27 декабря в художественный музей г. Уфы без всякой упаковки — отдельными картинами.

1. *Васильковский*. «Украинский пейзаж». Подрамник поломан, холст продавлен, царапины и два прорыва.

2. *Трутовский*. «В саду». Подрамник расщелтан, угол разбит, холст ослаблен с прорывами. В центре большая осыпь краски и грунта, царапины, потертости, вздутие краски по всей картине.

3. *Кившенко*. «В базарный день». По поверхности картины 4 прорыва, проколы, царапины, краски сильно потрескались, холст продавлен. На обороте водяные затеки.

4. *Трутовский*. «Крестьяне за завтраком». Акварель, сильно загрязнена, паспорту испорчено совершенно.

5. *Смирнов*. «Портрет Левицкого в старости», царапины по поверхности акварели.

6. *Боклевский*. «Коробочка — Настасья Петровна» (Гоголь. «Мертвые души»), картон порван, паспорту загрязнено и в пятнах сырости.

7. *Маковский К. Женский портрет*. Холст без подрамника, от свертывания в трубку по горизонтальным трещинам и осыпью краски, в грязных пятнах.

8. *Боровиковский*. Мужской портрет. Х. М.— на правой щеке прорыв холста вертикальный 1,5 см, еще два прорыва с осыпью краски в правом нижнем углу. Осыпь краски по краю, потертость и царапины по поверхности. Затеки с обратной стороны.

9. *Левицкий*. Женский портрет. Возле правой щеки и плеча прорывы углом, осыпи краски на брови, сырьи краски до грунта, на обороте следы подтеков воды.

10. *Неизвестный художник*. Портрет Алексея Михайловича (парсун). На обороте весь покрыт зеленою пlesenью.

11. *Неизвестный художник* итальянской школы. Женский портрет, прорывы холста углом на лбу в 4 см, над головой прорыв вертикальный в 5 см, гвоздевой прокол, царапины и потертости лака, выпады краски.

12. *Виллесальде Г.* «Сцена с офицером». Х. М. Вся поверхность холста в трещинах, «царапинах», мелкие выпады краски.

И. о. Директора

Л. Казанская

ЦДАВО України.— Ф. 4763, оп. 1, спр. 2.— Арк. 23—24. Завірена копія.

№ 5

Акт

2 мая 1942 р. Уфа. БАССР.

Мы, нижеподписавшиеся уполномоченный музейных фондов НКП УССР тов. Пестун В. К., научный работник тов. Фраерман Т. В. и сотрудники тт. Сегаль П. М. и Кушнир Е. Т., с одной стороны, и зам. управ. Башкон. Госбанка тов. Лугинин Д. И.— с другой стороны, составили настоящий акт в том, что музейные фонды НКП УССР принимают, а Башкирская контора Госбанка сдает вещи, принадлежавшие музеям НКП УССР, принятые временно на хранение.

Ящик № 1 (порядковый)

Досчатый без подписи с плотной упаковкой. При вскрытии в ящики оказалось знамен 81 шт., из них шелковых 17 шт., остальные сатиновые разные. Многие повреждены, некоторые изорваны и не хватает частей.

Ящик № 2

Сундук забит гвоздями, при вскрытии оказались следующие предметы: портретов на шелку 16 шт., знамен разных 51 шт. Суконные знамена изъедены молью, некоторые изорваны и испорчены.

Ящик № 3

Досчатый плотно упакованный, при вскрытии оказался с оружием, винтовок разных 36 шт., из них одна поломана, стволы отдельные 2, обрезы винтовочные 9 шт., пистолет сломанный 1 шт., штыки 3 шт., сабельные лезвия без ножен поломанные 4 шт., сабли с ножнами разные 5 шт., металлический нагрудник 1 шт. Многие вещи повреждены. Всего в ящики 61 предмет.

Ящик № 4

Досчатый плотно упакованный без надписи при вскрытии оказался в основном с историческими документами, которые ввиду их хаотического состояния и огромного количества отдельных листов в данных условиях описать подробно было невозможно.

Многие документы изъедены мышами, изорваны и испорчены. Кроме документов в ящике имелись следующие вещи:

1. Папки с адресами и грамотами в кожаных переплетах — 6 шт.

2. Лента бескозырки с надписью «Князь Потемкин Таврический» — 1 шт.

3. Альбом для патефонных пластинок — 1 шт.

4. Несколько нарукавников шелковых, изъеденных мышами.
5. Крест серебряный, изломанный с испорченными украшениями — 1 шт.
6. Икона овальная металлическая с эмалевой пластикой испорчена — 1 шт.
7. Евангелие в серебряном обкладе с 14 гравированными украшениями — без начала — 1 шт.
8. Угол обклада евангелия белого металла 1 шт.
9. Иконка белого металла 1 шт.
10. Маленький сосуд в форме чаши с ручкой из белого металла 1 шт.
11. Часть подсвечника.
12. Фотографий разных сильно испорченных 7 шт.
13. Фотография Фролова с припаянным кольцом в золотой оправе.
14. Часы без механизма.
15. Медали разные 37 шт.
16. Монета, пятак 1778 г., 1 шт.
17. Кресты нагрудные разные 6 шт.
18. Иконы деревянные 2 шт.

Ящики № 5, 6, 7

Досчатые плотно упакованные с подписями «Харьковский исторический музей».

При вскрытии ящики оказались с металлическими вещами церковного характера. Все ящики сильно повреждены, очевидно, во время бомбардировки, т. к. на многих вещах имеются следы пробоин осколками снарядов.

От некоторых вещей остались только части, многие сплющены и превращены в бесформенную массу, поэтому комиссия решила принять эти вещи по весу.

Ящик № 5 общий вес вещей 116,665 кг.

Ящик № 6   »   124,800 кг.

Ящик № 7   »   88,615 кг.

Ящик № 8

При вскрытии оказался с кусками парчи и риз в количестве 12 шт. (служивших упаковкой для бюста Александра I и переданного по акту от 27/XII. 41 г. тт. Шаранову и Батарщеву.

Члены комиссии:

Уполномоченный музеондов НКП УССР   *Пестун*

Научный работник   *Фраерман*

Сотрудники   *Сегаль, Кушнир*

Зам. управляющего Башконторы Госбанка   *Лугинин*

ЦДАВО Украины.— Ф. 166, оп. 11, спр. 502.— Арк. 100—101 об. Оригинал.

№ 6

Наркомпрос УССР
Музейные фонды
13 февраля 1944 г.
г. Уфа

Акт

При вскрытии для приемки ящика № 7, ранее принятого музейными фондами НКП УССР от госбанка в г. Уфе 9/V — 1942 г., в ящике оказались металлические предметы церковного характера. Все предметы сильно повреждены, очевидно, во время бомбардировки, т. к. на многих вещах

имеются пробоины осколками снарядов. От некоторых предметов остались только части, многие сплющены и превращены в бесформенную массу. Поэтому ценности можно принять только по весу. При взвешивании предметов в ящике № 7 оказалось 88,615 кг (восемьдесят восемь килограммов 615 грамм). Как видно из надписи на старом ящике, ценности принадлежат Харьковскому историческому музею. Ящик — тара заменена новой и МФУ НКП УССР зарегистрирован под номером 69.

Приняли:

Уполномоченный НКП УССР Кирса
Научные работники Сегаль, Фраерман

ЦДАВО України.— Ф. 166, оп. 11, спр. 515.— Арк 107.

№ 7

Наркомпрос УССР
Музейные фонды
15 февраля 1944 г.
г. Уфа

Акт

При приемке музейных ценностей от т. Пестуна в ящике № 6, полученному из Госбанка г. Уфа по акту от 9 мая 1942 г., при взвешивании металла, находящегося в нем, оказалось 128 килограммов (сто двадцать восемь килограммов 300 грамм).

По акту приемки от Госбанка значится в этом ящике (№ 6) 124 килограмма 800 грамм. Таким образом, в ящике оказалось на четыре килограмма 500 граммов больше.

Ящик отремонтирован, укреплен, выложен частично диктом и зарегистрирован МФУ НКП УССР за № 70.

При упаковке экспонатов, выявленных нами, мелкие предметы и среди них экспонаты «Киевская Русь» и проч. завернуты в двух пакетах.

Принял:

Уполномоч. НКП УССР Кирса
Научные работники МФУ Сегаль, Фраерман

ЦДАВО України.— Ф. 166, оп. 11, спр. 502.— Арк. 107. Оригінал.

№ 8

Акт

1944 г. февраля 16 дня

Мы, нижеподписавшиеся, вновь назначенный уполномоченный музфондов НКП УССР в г. Уфе т. Кирса в присутствии научных работников музфондов тт. Сегаль П. М., Фраерман Т. Б., коим было поручено т. Пестуном В. П. передача ценностей, находящихся в ящике № 5, принятого фондами в свое время (9/VII 1942 г. из Госбанка в г. Уфа) по весу. В акте значится вес металла в этом ящике (№ 5) сто шестьдесят килограммов 665 г (116—665). При вскрытии и взвешивании металла в ящике оказалось девяносто семь килограммов 500 граммов (97—500). Таким образом, недостает девятнадцать килограммов 165 граммов металла (19—165).

Тара, в коей хранился металл (ящик) имел щели, но был крепко забит гвоздями.

После капитального ремонта этого ящика в него снова был вложен металл и зарегистрирован под № 71 МФУ НКП УССР.

Уполномоченный НКП УССР Кирса

Научные сотрудники МФУ НКП УССР П. М. Сегаль, Т. Фраерман

ЦДАВО України.— Ф. 166, оп. 11, спр. 515.— Арк. 106, Оригінал.